

ELKÉPZELÉSEK A DUALISTA MAGYARORSZÁG TÉRSZERKEZETÉRŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A REGIONALIZMUSRA

GULYÁS LÁSZLÓ

CONCECPTS OF SPATIAL-SYSTEM OF DUALIST HUNGARY,
PARTICULARLY REGIONALISM

Abstract

The regional development on the dualist Hungary (part of the Austro-Hungarian Monarchy at this time) started in the 19th century and beginning of the 20th century. Concerning the dualist Hungary (1867–1918) there have been several regional dispositions since the 1880s, there is no professional consensus on the issue yet. Researchers representing different disciplines – historical geography (BELUSZKY, P., CSÜLLÖG, G., FRISNYÁK, S., KÓKAI, S., SÜLI-ZAKAR, I.), political geography (TÓTH, J., HAJDÚ, Z.), history (BARANYI, B., NAGY, M.) and regional science (GÁL, Z., GULYÁS, L.) – have not been able to settle their discussion on the number and the exact scope of the regions.

In the first part of our paper we present the most important ideas (from KÁROLY KELETI to present day) on the regional structure of dualist Hungary and then we outline perspectives of a consensus.

Keywords: region, regional development, regional structure of dualist Hungary

Bevezetés és módszertani megjegyzések

A magyar regionalista szakirodalom a „regionalizmus” fogalmát olyan, alulról felfelé kibontakozó folyamatként definiálja, aminek során egyes települések, térségek között a gazdasági és társadalmi kapcsolatok oly mértékben felerősödnek, hogy e térségek összessége összetartozónak lesz tekinthető. Azaz, a regionalizmus lényege, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeképpen az adott terület – régió – alkotórészei között magas fokú integráció alakul ki. E definíció alapján a régió egyfajta földrajzi integráció, amit a természetföldrajzi bázis mellett a közös politikai-történelmi múlt, a gazdálkodási szerkezet, az infrastruktúra egységes rendszere, az erős összetartozás és a népesség régiótudata alkot (SÜLI-ZAKAR I. – CSÜLLÖG G. 2003, 2010). A fenti módon definiált regionalizmust két kisebb csoportra bonthatjuk tovább, megkülönböztetünk gazdasági alapú, valamint etnoregionalizmust (GULYÁS L. 2012). Amikor a dualista Magyarországon gazdasági alapon formálódó régiók sorsát próbáljuk megvizsgálni, rögtön két módszertani problémába ütközünk. Egyrészt ezeket a régiókat nem tudjuk pontos közigazgatási egységhez kötni, hiszen a 19. és a 20. század fordulóján a hivatalos közigazgatási keret a vármegyerendszer volt és a vármegyei keretek nem mindig estek egybe a formálódó régiókkal (HAJDÚ Z. 2001). Másrészt Magyarország történelmi topográfiájában számos táj- és területi egység térbeli kiterjedése nincs pontosan definiálva (GULYÁS L. 2007; CSÜLLÖG G. 2010; KÓKAI S. 2010).

Nehezíti a helyzetet, hogy a történelmi topográfiával kapcsolatba kerülő egyes tudományágak művelői eltérő fogalomrendszerekkel dolgoznak. A természetföldrajzosok elsősorban a földrajzi nagytáj (BULLA B. – MENDÖL T. 1947) fogalmát használják, a politikai földrajz tudósai szívesebben dolgoznak területi-közigazgatási egységekkel (HAJDÚ Z. 2001), míg a regionalisták tudományterületük névadójával, a régiókkal (GULYÁS L. 2005a). Az eltérő

fogalomrendszerek használata miatt még napjainkban sincs szakmai konszenzus a történelmi Magyarország regionális térszerkezetét illetően.

Jelen tanulmányban azt kíséreljük meg feltárni, hogy a gazdasági alapú regionalizmus a dualista Magyarországon milyen térszerkezetet hozott létre. Ennek megfelelően tanulmányunk első felében bemutatjuk azokat a különféle elképzeléseket, amelyek eddig megszülettek a dualista Magyarország térszerkezetéről. Módszertani szempontból fontos felhívunk a figyelmet arra, hogy az előző mondatban a „különféle” szó, mint jelző, nem csupán azt jelenti, hogy különféle szerzők eltérő elképzeléseit mutatjuk be, hanem azt is, hogy igen eltérő szakmai alapokon létrejövő elképzelésekről van szó. Ezek szakmai kiindulási alapjait az *1. táblázat* fejlece tartalmazza.

1. táblázat – Table 1

Különféle elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről
Various concepts of spatial system of dualist Hungary

Statisztikai alapú adatgyűjtés	Tájélméleti vonulat Tájfelosztási-kísérletek 1917–1947	Újabb tájfelosztási kísérlet	Régiófelosztási kísérletek	Gazdasági alapú régiófelosztás (matematikai módszerrel)
Keleti Károly 1871	Kemény Gy. 1917 Fodor F. 1924 Prinz Gy. 1926, 1938 Bulla–Mendöl 1947	Frisnyák S. 1996	Tóth J. 1997 Süli-Zakar–Csüllög 2003 Beluszky 2000 Beluszky 2008	Nagy Mariann 2001

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Tanulmányunk második felében rámutatunk ezen elképzelések közös pontjaira, illetve a felmerülő vitás kérdésekre. Pontosan tudjuk, hogy módszertani szempontból vitatható az eltérő szakmai alapokon (statisztikai adatközlés területi egységei, természetföldrajzi tájbeosztások, régióbeosztások stb.) megszületett elképzelések összevetése, de úgy véljük, ennek mégis van szakmai hozadéka. Jelesül az, hogy párbeszéd, vita indulhat meg azon szakmák képviselői (történészek, geográfusok, regionalisták) között, akiknek van mondanivalójuk a dualista Magyarország térszerkezetéről. Az már a kibontakozó vita tárgya lehet, hogy a dualista Magyarország térszerkezeti egységeit tájnak, régiónak vagy éppen modernizációs zónának nevezzük-e.

Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről

Az 1880-as évektől kezdődően egészen napjainkig a történelmi Magyarországra vonatkozóan számos táj- és régióbeosztás született (BELUSZKY P. [szerk.] 2008).

A dualista Magyarország regionális térfelosztására tett első kísérlet a kortárs KELETI KÁROLY (1833–1892) nevéhez fűződik, aki az 1871-ben megalakított Országos Statisztikai Hivatal első vezetője volt. Őt statisztikusként az a kérdés foglalkoztatta, hogy az országot milyen statisztikai-elemzési egységekre lehet felbontani. Az 1870-es évek végén kidolgozta a folyókhoz igazodó, topográfiai egységekre való felosztást, ennek során 8 statisztikai régiót határolt le (*1. ábra*). Ez a felosztás az 1880-as évektől kezdve fokozatosan tért hódított, majd teljesen elfogadottá vált a hivatalos statisztikai elemzésekben és publikációkban. Véleményünk szerint ebben fontos szerepe volt annak, hogy KELETI K. 1871-től 1892-ben bekövetkezett haláláig az Országos Statisztikai Hivatal élén állt.

1. ábra KELETI K. 8 statisztikai régiója. A szerző saját szerkesztése. – 1 – Duna jobb partja; 2 – Duna bal partja; 3 – Duna–Tisza köze; 4 – Tisza jobb partja; 5 – Tisza bal partja; 6 – Tisza–Maros szöge; 7 – Királyhágón túl; 8 – Horvát-Szlavónország
 Figure 1 Statistical regions by KELETI, K. – 1 – Right bank of the Danube; 2 – Left bank of the Danube; 3 – Danube–Tisza Interfluve; 4 – Right bank of the Tisza; 5 – Left bank of the Tisza; 6 – Tisza–Maros interfluve; 7 – beyond Királyhágó; 8 – Croatia-Slavonia

Itt kell megjegyeznünk, hogy NAGY M. (2005) szerint a 8 statisztikai régió kifejezetten a statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás (közlés) érdekeit szolgálta és sem az ország természetföldrajzi viszonyainak, sem pedig a különböző gazdasági ágak termelési feltételeinek nem felelt meg. Ezen álláspont alátámasztására példa Békés megye, ahol a kataszteri tiszta jövedelem értéke egy katasztrális holdra vetítve 1505 fillér volt, ugyanúgy a „Tisza bal partja” statisztikai régióba volt sorolva, mint Máramaros megye, ahol ez az érték csak 86 fillér volt.

A 19. század második felének és a 20. század első felének magyar földrajztudományában nagyon erős volt a tájelméleti vonulat (HAJDÚ Z. 2001). A magyar földrajztudósok először természeti-természetföldrajzi kategóriaként fogalmazták meg a tájat (HUNFALVY J. 1863; BALLAGI K.–KIRÁLY P. 1877), amit fokozatosan társadalmi és gazdasági elemekkel bővítettek. A tájelmélet kialakulására nagy hatással volt TELEKI PÁL, PRINZ GYULA és CHOLNOKY JENŐ munkássága (az ő tájfelosztásukat l. később). Mellettük további két tudóst kell megemlítenünk, KEMÉNY GYÖRGYÖT és FODOR FERENCET.

KEMÉNY GY. 1917-ben a növénytermesztés szerkezete alapján – járási adatokat felhasználva – készített természetföldrajzi alapú beosztást (2. ábra), amelyben az országot 9 tájra osztotta (KEMÉNY GY. 1917).

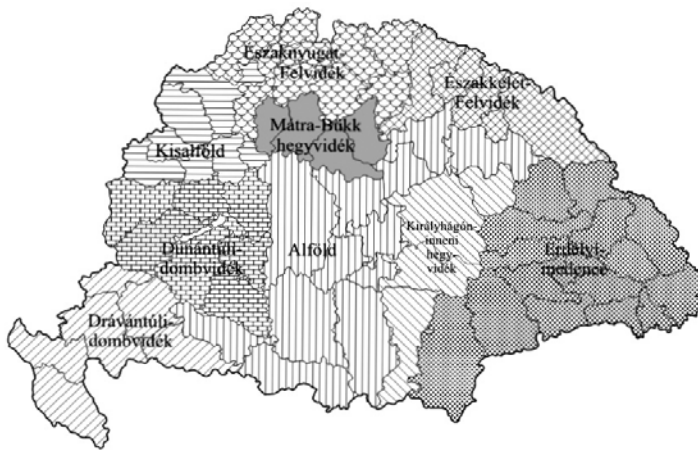
KEMÉNY GY. munkáját felhasználva FODOR F. (1924) szintén 9 nagytájat (régiót) különített el (3. ábra). Ez a felosztás azért fontos, mert itt jelenik meg a „gazdasági táj” kategóriája, ami a szerző felfogásában egy harmonikusan kialakult gazdaságföldrajzi egység.

Itt kell felhívni a figyelmet FODOR F. másik újítására, nevezetesen arra, hogy nagytájait vármegyékből építette fel, azaz a nagytájak határai egybeestek a közigazgatási határokkal. Az újítás magyarázata abban rejlik, hogy a kiindulási pontként használt KEMÉNY GY.-féle tanulmányban járási adatok szerepeltek, ezzel szemben FODOR rendelkezésére csak megyei bontású adatok álltak.

A trianoni békeszerződés után a tájelméleti vonulat nagy lendületet vett. Ennek az az oka, hogy a magyar földrajztudomány jeles képviselői feladatuknak tekintették a hatá-

2. ábra KEMÉNY Gy. tájfelosztása 1917-ben. Forrás: NAGY M. 2005
 Figure 2 Physical geographical divisions by KEMÉNY, Gy., 1917. Source: NAGY, M. 2005

3. ábra FODOR F. (1924) gazdasági tájai
 Figure 3 Economical units by FODOR, F. (1924)

rokkal szétszabdalt történelmi Magyarország szerves egységének bizonyítását (Kocsis K. 2001). A Horthy-korszakban sorra készítették a különféle tájbeosztásokat, illetve közigazgatási reformjavaslatokat. A fontosabbak az alábbiak voltak: TELEKI P. 1921. évi javaslata (HAJDÚ Z. 2001), PRINZ Gy. 1926., illetve 1938. évi tájfelosztása, KÁDÁR L. 1941. évi munkája (KÁDÁR L. 1941), valamint a Magyar Földrajzi Társaság 1941. évi állásfoglalása (BELUSZKY P. [szerk.] 2008).

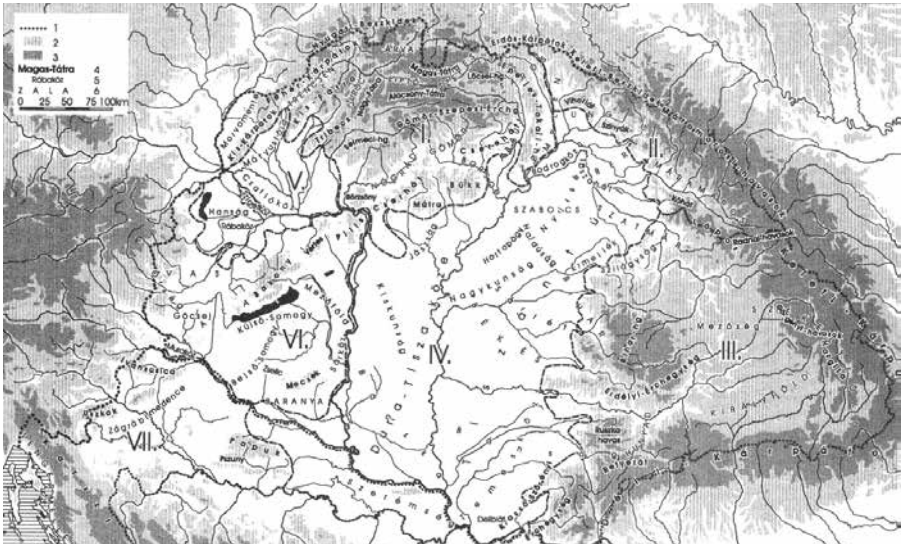
Ezek közül terjedelmi korlátok miatt PRINZ Gy. tájfelosztásait mutatjuk be részletesen (4. ábra). 1926-ban megjelent könyvében PRINZ Gy. KEMÉNY Gy. és FODOR F. fentebb említett felosztásaiból indult ki, s az általuk elkülönített 9–9 tájjal szemben végül is 15 tájat határolt le. TELEKI PÁLLal és CHOLNOKY JENŐvel közösen írt könyvében (PRINZ Gy.–CHOLNOKY J.–TELEKI P. 1938) szintén ez a 15 tájból álló felosztás jelenik meg.

4. ábra PRINZ Gy. (1926) földrajzi tájai
 Figure 4 Geographical regions by PRINZ, Gy. (1926)

A PRINZ-féle tájfelosztással kapcsolatban kritikaként kell megfogalmaznunk a nevezéktan mesterséges voltát. Mivel a lehatárolt 15 tájnak nem volt hagyományos (értsd: népi) elnevezése, mesterséges tájneveket alkotott. Nézzünk két példát: az Alföldet Közép-Dunátájra, Aldunátájra, Nagyrónára és Felső-Tiszatájra, míg Erdélyt Biharerdőre, Erdély-havasra, Erdélyi-medencére és Székelyerdőre osztotta.

A Kárpát-medencei tájfelosztás utolsó nagy kísérlete a BULLA B.–MENDŐL T. (1947) nevéhez fűződik (5. ábra). Első ránézésre az általuk elkülönített 7 nagytáj jelentősen eltér

5. ábra BULLA B.–MENDŐL T. nagytájai, 1947. – I – Északnyugati-Felvidék; II – Északkeleti Felvidék; III – Erdély; IV – Alföld; V – Kisalföld; VI – Dunántúl; VII – Dráva–Száva köze

Figure 5 Landscapes by BULLA, B. and MENDŐL, T. (1947). – I – Upper-Northwest-Hungary;

II – Upper-Northeast Hungary; III – Transylvania;

IV – Great Hungarian Plain; V – Little Hungarian Plain; VI – Transdanubia; VII – Drava–Sava interfluve

PRINZ GY. 15 tájától, ám valószínűsíthetjük, hogy a szerzőpáros úgy jutott el a 7 tájas beosztáshoz, hogy több esetben összevonta PRINZ GY. tájait (2. táblázat).

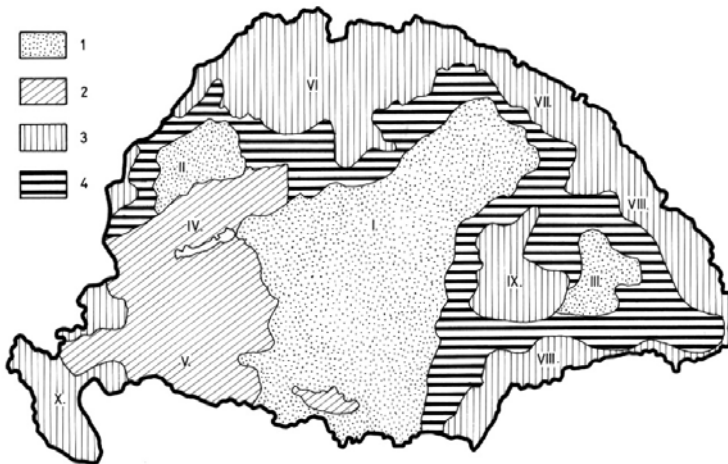
2. táblázat – Table 2

A BULLA–MENDÖL-féle tájösszevonások
Contractions of landscapes by BULLA–MENDÖL

Prinz Gyula tájai	Bulla–Mendöl tájai
Közép-Dunatáj, Felső-Tiszatáj, Nagyróna, Aldunatáj	Alföld
Biharerdő, Székelyerdő, Erdély-havas, Erdélyi-medence	Erdély
Magas-Felföld, Mátraerdő	Északnyugati-Felvidék
Muratáj, Dél-Dunántúl	Dunántúl
Zágrábi-medence	Dráva-Száva köze
Havas-erdő	Északkeleti Felvidék

Forrás: A szerző saját szerkesztése

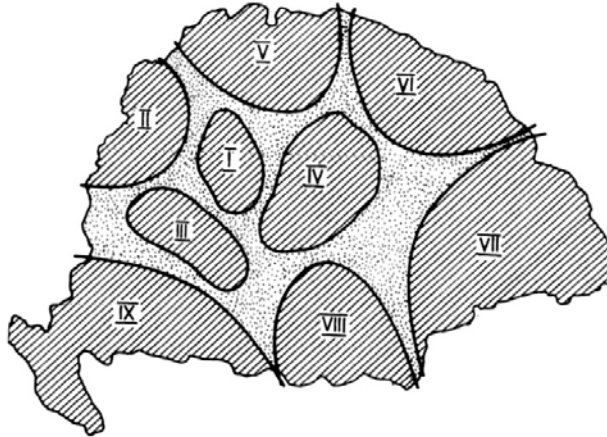
A szocialista korszakban (1945–1990) a magyar földrajztudomány egyértelmű politikai okok miatt nem foglalkozott (pontosabban: a „szomszéd népek érzékenységre való tekintettel” nem foglalkozhatott) a történelmi Magyarország regionális térszerkezetének kérdésével. Az erre irányuló kísérletek csak az 1990-es rendszerváltás után élénkültek meg. Elsőként FRISNYÁK S. (1996) munkáját kell megemlítenünk, aki újraértelmezte a FODOR F., illetve PRINZ GY. által publikált tájakat. Egyrészt négy nagy gazdasági tájípust jelölt ki (l. a 6. ábra arab számokkal jelölt jelmagyarázatát), másrészt 10 „régiót” határolt le. (l. a 6. ábrán római számokkal jelölt területeket).

6. ábra A dualista Magyarország gazdasági tájai FRISNYÁK S. (1996) szerint. – 1 – Nagymedencék; 2 – Dombvidékek; 3 – Hegyvidékek; 4 – Átmeneti övek. I – Nagy-Alföld; II – Kisalföld; III – Erdélyi-medence; IV – Dunántúli-dombvidék; V – Drávántúli-dombvidék; VI – Északnyugati- Felföld; VII – Északkeleti-Felföld; VIII – Keleti- és Déli-Kárpátok; IX – Keleti-Sziget-hegység; X – Karszt

Figure 6 Economical landscapes of dualist Hungary by Frisnyák, S. (1996). – 1 – Basins; 2 – Hills; 3 – Uplands; 4 – Transition area. I – Great Hungarian Plain; II – Little Hungarian Plain; III – Transylvanian basin; IV – Transdanubian Hills; V – Trans-Drava Hills; VI – Upper Northwest-Hungary; VII – Upper Northeast-Hungary; VIII – East-Carpathians and South-Carpathians; IX – Eastern Mountains; X – Karst

A következő térfelosztási kísérlet TÓTH J. 1997-ben publikált tanulmányához fűződik. TÓTH J. felfogása szerint a régiók a társadalmi-gazdasági tér szekuláris fejlődése, a térszerkezet, a textúra változása és konfigurációja révén értelmezhető ország részei, határai a peremterületeken egyszerűsre az ország határai is. Úgy tartja, hogy a régiók entitások, amelyeknek saját fejlődési ívük, struktúrájuk, fejlesztési problémáik vannak, továbbá bizonyos belső kohézióval rendelkeznek, textúrájuk a magterületen sűrű és a perifériák felé ritkul.

7. ábra A dualista Magyarország régiói TÓTH J. (1997) szerint
 Figure 7 Regions of dualist Hungary by TÓTH, J. (1997)

Mint a 7. ábrán megfigyelhető, TÓTH J. kilenc régiót, közöttük pedig keskenyebb-szélesebb átmeneti zónákat különített el., amelyek hovatartozása – mármint, hogy melyik régióhoz tartoznak – a későbbi zavartalan fejlődés során dőlt volna el. A szerző a kilenc régióról az alábbi rövid jellemzéseket adta (TÓTH J. 1997):

I. régió: Budapest. Az ország szívterülete (core area), amely eltérő természeti adottságú térségek találkozási zónájában, kiváló közlekedéscsúszhelyzetű helyzete révén vált csaknem definitív régióvá.

II. régió: Kisalföld és Nyugat-Dunántúl. A Pozsony–Sopron–Győr–Szombathely központokkal leírható régió, amely Budapesthez hasonlóan – de Bécs közelsége miatt – gyorsan fejlődött a dualizmus idején.

III. régió: Közép- és Dél-dunántúli régió. Fejlődésében meghatározó szerepe van az adriai iránynak.

IV. régió: Alföldi régió. A régiófejlődés alacsonyabb szintjén állt, mint az előző három régió; agrárterület, jelentős városokkal.

V. régió: Felvidék. Az ország központi fekvésű régióihoz (Budapest, Alföld) kapcsolódó régió, jelentős nem magyar népességgel.

VI. régió: Ruténföld. A nem magyar elemek túlsúlyával jellemezhető, fejletlen terület.

VII. régió: Erdély. A régióvá alakulás történelmi alapú és külön identitástudattal is alátámasztott.

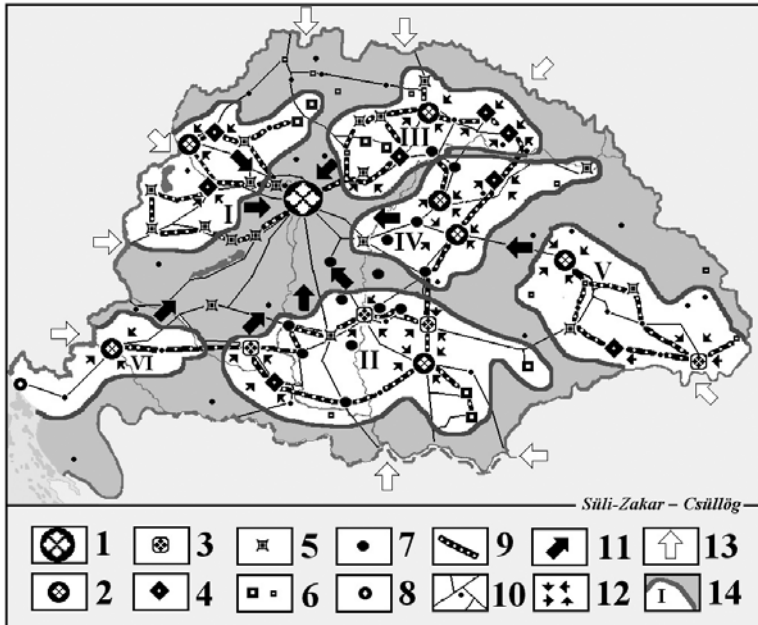
VIII. régió: Délvidék. Kiváló agráradottságú, erősen vegyes lakosságú – magyarok, németek, szerbek, románok stb. – régiókezdemény. Fejlődése szempontjából fontos a balkáni kapcsolatrendszer és Belgrád vonzása.

IX. régió: Horvátország. Történelmi múltja, viszonylagos politikai különállása, etnikai összetétele egyértelműen önálló – és Magyarországtól elkülönülő – régiókezdeménnyé teszik.

Összegezve a fenti gondolatokat, TÓTH J. szerint a dualista Magyarországon a fejlődés különböző fázisaiban lévő régiókezdemények alakultak ki a 19. század végén, illetve a 20. század elején, de ezek még nem értelmezhetők a mai értelemben definitív régióként.

A TÓTH J.-féle felosztással szemben kritikaként kell megfogalmaznunk, hogy szerzője nem publikálta felosztásának elméleti alapjait, szakmai érveit, azaz nem lehet tudni, hogy az egyes régiók lehatárolása, illetve az egyes régióközpontok kijelölése mögött milyen elméleti, háttér és szakmai érvrendszer áll.

A TÓTH J.-féle kilenc régióval szemben a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpáros hat gazdasági szerveződésű régiót különített el (SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. 2003, 2010), (8. ábra).

8. ábra Magyarország térszerkezete a 20. század fordulóján SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. (2010) szerint.

- 1 – országos központ; 2 – régióközpont; 3 – részleges régióközpont; 4 – regionális gyűjtőközpont;
- 5 – regionális alközpont; 6 – országos és regionális ipari központ; 7 – országos jelentőségű agrár-kereskedelmi központ;
- 8 – országos jelentőségű kikötő; 9 – fő térszerkezeti vonal; 10 – térszerkezeti szerepű vasúti fővonalak;
- 11 – országos gyűjtőirány; 12 – regionális gyűjtőirány; 13 – külső hatások iránya; 14 – Gazdasági régiók: I – Kisalföld; II – Délvidék; III – Felvidék; IV – Partium; V – Erdély; VI – Horvátország

Figure 8 Spatial structure of Hungary at the end of the 19th century and beginning of the 20th century by SÜLI-ZAKAR, I.–CSÜLLÖG, G. (2010). – 1 – national centre; 2 – complete region centres; 3 – incomplete region centres; 4 – smaller incomplete region centres; 5 – subcentres; 6 – industrial centres; 7 – agricultural trade centres; 8 – harbour; 9 – main lines of spatial structure; 10 – main train line; 11 – national axes; 12 – regional axes; 13 – external axes; 14 – Economical regions: I – Little Hungarian Plain; II – Southern-Hungary; III – Upper-Hungary; IV – Partium; V – Transylvania; VI – Croatia

Az általuk lehatárolt hat régiót az alábbi módon jellemezték:

I. Kisalföld. A legkedvezőbb térhelyzetű (a Monarchia két központja közötti elhelyezkedés) és legösszetettebb felépítésű (agrártérségek, kereskedelmi funkciójú városok, vasúti vonalak stb.) régió. Régióközpontja Pozsony, további kisebb központok Győr és Nagyszombat.

II. Délvidék. Ennek a régióknak egyrészt jelentős agrártermelése (főleg gabonatermesztése), másrészt a Krassó-Szörényi iparvidék adta meg a gazdasági súlyát. Régióközpontja Temesvár, részleges régióközpontok Arad és Szeged, további kisebb központok Pécs és Eszék.

III. Felvidék. E régió szerepe elsősorban a gyorsan fejlődő Budapest és ipari agglomerációjának nyersanyaggal és félkész-termékkel történő ellátása volt. Emellett itt országos jelentőségű nehézipar jött létre. Régióközpontja Kassa, további központok Miskolc, Munkács, Ungvár.

IV. Partium (Tiszántúli régió). A régió bázisát a vásárvonal képezte, emellett jelentős agrártermelés és fejlődő élelmiszeripar jellemezte. Régióközpontja Nagyvárad, további kisebb központok Debrecen és Szatmárnémeti.

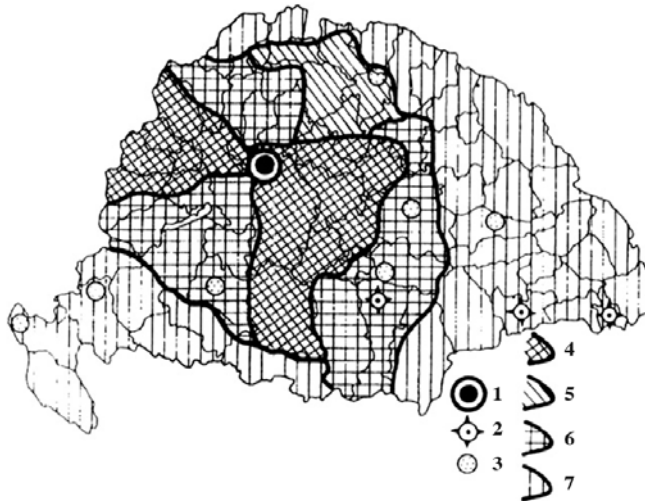
V. Erdély. Jó földrajzi helyzetű, de fejletlen régió. Régióközpontja Kolozsvár, részleges régióközpontja Brassó és Nagyszeben.

VI. Horvátország. Régióközpontja Zágráb és Fiume. Különösen fontos fejlődési tényező volt a vasútépítés és Fiume nemzetközi kikötővé történő fejlesztése.

Összegezve az eddigieket, a szerzőpáros szerint a specializálódó agrár- és ipari térségek megjelenése, az elsődleges és másodlagos központok vonzáskörzetének kiterjedése és további tényezők a regionális tagolódás határozott formáit hozták létre.

A felosztással kapcsolatban itt kell megjegyeznünk, hogy a szerzőpáros régióbeosztása több szempontból különbözik az ismertettektől. Elsősorban a gazdasági folyamatokra koncentrálnak (ahogy az elnevezésben is jelzik), azok térbeli sűrűsödésére, az ipari és szolgáltató centrumok hatóterére, míg más összetevőket kevésbé vesz figyelembe. Így nehéz a többi elképzeléssel összehasonlítani, különösen a régiók határainak meghúzásakor. Úgy véljük, hogy ez a felosztás elsősorban az 1880–1910 közötti évtizedek gazdasági folyamatainak térbeliségének értelmezéséhez adhat támpontokat.

A dualista Magyarország térszerkezetével kapcsolatos kutatások meghatározó kutatója, BELUSZKY P. (2000) a dualizmus korában lezajló modernizáció területi különbségeit vizsgálva felrajzolta a dualista Magyarország térszerkezetét (9. ábra). Hét régiót és egy ún. köztes régiót határolt le; ezeket az alábbi módon csoportosította és jellemezte:

9. ábra A dualista Magyarország modernizációs zónái (BELUSZKY P. 2000). – 1 – a modernizáció hídfőállása, Budapest; 2 – modernizációs góccok számottevő „kisugárzással”; 3 – modernizációs góccok; 4 – számottevő modernizációval jellemezhető zónák; 5 – a modernizáció második hullámának zónája; 6 – a modernizációs folyamat elején álló zóna; 7 – „tradicionális” régiók

Figure 9 Modernisation zones of dualist Hungary (BELUSZKY, P. 2000). – 1 – Budapest, the bridgehead of modernisation; 2 – modernisation centres with significant outward radiation; 3 – modernisation centres; 4 – zones with significant intensity of modernisation; 5 – zone of second phase of modernisation; 6 – zone at the initial phase of modernisation; 7 – traditional regions

Első csoport: A modernizációs központ

Budapest és szűkebb vidéke. Ebbe a kategóriába egyedül az ország fővárosa, Budapest került, amelynek rohamos gazdasági fejlődése, lakosságának gyors gyarapodása ténylegesen a 19. század második negyedében indult meg (bár formálisan csak 1873-ban született meg Budapest). Ekkor emelkedett ki minden értelemben az ország városai közül azzal az igénnyel, hogy a gazdasági élet centruma legyen. A nemzeti szuverenitás 1867. évi viszszanyerése révén az államélet központjává, míg a közlekedés forradalma és a nemzeti vasútpolitika nyomán az ország közlekedési központjává vált, miközben lakossága viharos gyorsasággal növekedett (1851: 173 ezer fő, 1910: 880 ezer fő). A 20. század elejére Budapest nemcsak a külföldi tőke, a technikai civilizáció (1878: elektromos közvilágítás, 1881: telefonközpont, 1887: villamos, 1896: földalatti vasút), az innovációk, hanem az új társadalmi eszmék, művészeti irányzatok hídfőállása is lett. S nemcsak befogadó volt a város, hanem számos technikai találmány is született falai között, épp a modernizáló ágazatokban (l. transzformátor, telefonhírmondó, karburátor, villanymozdony).

Második csoport: Számottevő modernizációval jellemezhető régiók

Nyugat-Magyarország. Ez az ún. élenjáró régió Pozsony, Moson, Sopron, Győr, Komárom, Esztergom megyét, továbbá Vas és Veszprém megye É-i sávját foglalta magába. A 20 és fél ezer km²-nyi területen 1910-ben mintegy 1 millió 700 ezer lakos élt. Forgalmi helyzete az államalapítás óta kitűnő. A bécsi piac már a középkorban ösztönözte a mezőgazdasági ártermelést, s az agrárgazdaság modernizációja is ide koncentrálódott a Duna mindkét partján kiépített közlekedési folyosók miatt. A régióban regionális centrumok (Pozsony és Győr), „fejlett” megyeszékhelyek (Szombathely és Sopron), erős középvárosok (Komárom és Esztergom) és sokrétű városi funkciókat ellátó járási székhelyek éltek egymás mellett.

Alföld. Ez a régió Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Csongrád, Békés, Jásznagykun-Szolnok és Hajdú megyét, továbbá Heves és Borsod D-i harmadát foglalta magába. A 42 ezer km²-en mintegy 3 millió 300 ezer lakos élt 1910-ben. A „számottevően modernizált” régiók közé tartozó régióban a városi lakosság aránya feltűnően magas volt (a legtöbb megyében meghaladta az 50%-ot (Csongrádban pl. elérte a 71%-ot), ez a tény pedig elősegítette a modernizáció terjedését. Ráadásul a 19. század második felének modernizációjában kiemelkedő szerepet játszott az agrárgazdaság, márpedig annak súlypontja a jelentős agrárfelesleget produkáló Alföldre jutott.

Közép-Felvidék. A Turóc, Liptó, Szepes, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna, továbbá Borsod megyét magába foglaló régió 15 600 km²-én mintegy 1 millió 100 ezer lakos élt 1910-ben. A „számottevően modernizált” régiók közé tartozott; a modernizáció motorjának szerepét a gyáripar töltötte be. A viszonylag magas iparosodottsági szint már a századelőn további modernizációs elemeket vonzott a régióba, ezt mutatja az igen élénk pénzügyi tevékenység. A régió súlyát jelentős mértékben megnövelte, hogy területén két nagyváros is található: Kassa és Miskolc.

Harmadik csoport: Közepesen modernizált régiók

Közép- és Dél-Dunántúl. Ez a régió Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér megyét, továbbá Vas megye Zala megyével határos sávját és Veszprém megye D-i kétharmadát foglalta magába. A 31 ezer km²-en mintegy 2 millió lakos élt 1910-ben. A régió „relatív” elmaradt a modernizációban az ország többi régiójától. Ennek okai között említhetjük, hogy forgal-

mi helyzete hosszú időn keresztül kifejezetten kedvezőtlen, mezőgazdasági ártermelése szerény, továbbá a gyáripar térhódítása, Baranyát és Pécsét leszámítva, jelentéktelen volt.

Nyugat-Felvidék. Ez a régió Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom megyét foglalta magába. A 17600 km²-en 1910-ben mintegy 1 millió 165 ezer lakos élt. „Közepesen modernizált” minősítése kétarcúságából ered. Egyrészt Zólyom és Nógrád megyében az országos átlagnál fejlettebb volt a gyáripar (Zólyom ekkor az egyik leginkább gyáriparosodott megyéje az országnak). Másrészt az urbanizáció szintje alacsony volt, egyetlen regionális centrum se alakult ki a régióban, csekély a városlakók aránya.

Negyedik csoport:

A köztes zóna. A Szabolcs, Bihar, Arad, és Temes megyéből álló köztes zóna még nem szerveződött régióvá. Ennek oka a terület heterogenitása volt. A zóna mind gazdaság- és településtörténeti szempontból, mind a lakosság nemzetiségi, vallási összetételét tekintve (pl. Temes vármegyében a lakosság nemzetisége községről, községre változott) és természetföldrajzi szempontból is rendkívül heterogén volt, így nem jött létre belső kohézió. Növelte a zóna kiegyensúlyozatlanságát, hogy az ide tartozó, rohamosan növekvő, modernizálódó nagyvárosok – Nagyvárad, Arad, Temesvár – környezete a modernizáció tekintetében hátramaradott térség volt.

Ötödik csoport: Tradicionális, alig modernizálódó régiók

Kelet-Magyarország. Ebben a régióban, 112 km²-nyi területen 5 millió 390 ezer lakos élt 1910-ben. BELUSZKY P. felfogásában a régió három területből áll:

a) Északkelet-Felvidék

Trencsén, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén, továbbá Kárpátalja (Ung, Bereg, Ugocsa, és Máramaros megye).

b) A „szűkebb értelemben vett” Erdély

Modernizációs szempontból nem tekinthető egységes területnek. Az Erdélyt alkotó 16 megyéből hét – Hunyad, Alsó-Fehér, Torda-Aranyos, Kis-Küküllő, Fogaras, Udvarhely és Szolnok-Doboka – az ország legkedvezőtlenebb helyzetű megyéi közé tartozott.

További négy megye – Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík és Nagy-küküllő – modernizációs szintje átlag alatti.

Mindössze három megye – Brassó (elsősorban Brassó városa miatt), Szeben (elsősorban Nagyszeben városa miatt) és Kolozs (elsősorban Kolozsvár városa miatt) tekinthető modernizációs központnak. Háromszék és Szilágy megye értékei a fentebb említett három megye értékeihez közelítenek.

c) Krassó-Szörény vármegye

Horvát-Szlavónország. Az egész Kárpát-medence legkevesbé modernizált régiója. Bár maga Zágráb modern vidéki nagyváros – helyzete Horvátországban Budapestéhez hasonló –, de kisugárzó hatása csekély, csakúgy, mint a régió másik modern városának, Fiumének.

Itt hívjuk fel a figyelmet arra, érdekes vitakérdés lehet, hogy a fentebb bemutatott modernizációs zónák mennyiben tekinthetők régióknak. Szakmai beszélgetésekben felmerült egy olyan értelmezés is, hogy a modernizációs zónák nem régiók, hanem csupán a modernizáció eltérő területi szintjeit mutatják.

BELUSZKY P. 2008-ban megjelent könyvében (BELUSZKY P. [szerk.] 2008) némileg módosította saját 2000. évi felosztását (8 régió + köztes zóna) és egy 9 régiós felosztás – ami valójában 10 régió, mert VIII/a és VIII/b számozást is készített – mellett tette le voksát (10. ábra).

10. ábra A dualista Magyarország országrészei BELUSZKY P. (2008) szerint. – I – Budapest és vidéke; II – Nagyalföld; III – Kiskalocs; IV – Dunántúl; V – Felföld (Felvidék); VI – Északkelet-Magyarország; VII – Temesköz (Bánát); VIII/a – Erdély; VIII/b – Partium; IX – Horvát-Szlavónország
 Figure 10 Regions of dualist Hungary by BELUSZKY, P. (2008). I – Budapest; II – Great Hungarian Plain; III – Little Hungarian Plain; IV – Transdanubia; V – Upper Hungary; VI – Northeast Hungary; VII – Banat; VIII/a – Transylvania; VIII/b – Partium; IX – Croatia-Slavonia

A két felosztás közötti egyezéseket és különbségeket a 3. táblázatban rögzítettük.

3. táblázat – Table 3

BELUSZKY két felosztása (2000; 2008)
 Two concepts of BELUSZKY (2000; 2008)

2000-es felosztás	2008-as felosztás	Értékelés
Budapest	Budapest és szűkebb vidéke (I.)	A két kategória megegyezik
Alföld	Nagyalföld (II.)	A két kategória megegyezik
Nyugat-Magyarország	Kiskalocs (III.)	A két kategória megegyezik
Közép- és Dél-Dunántúl	Dunántúl (IV.)	A két kategória megegyezik
Közép-Felvidék	Felföld/Felvidék (V.)	A 2000-es két régió összevonásával
Nyugat-Felvidék		
–	Észak-Magyarország (VI.)	Más felosztást készített
–	Temesköz/Bánát (VII.)	Más felosztást készített
Kelet-Magyarország	Erdély (VIII./a)	Más felosztást készített
	Partium (VIII./b)	Más felosztást készített
Horvát-Szlavónország	Horvát-Szlavónország (IX.)	A két kategória megegyezik
A köztes zóna	–	Más felosztást készített

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Mint a 3. táblázatból és a vonatkozó térképekből (9–10. ábra) kiolvasható, a 2000. és a 2008. évi felosztás közötti különbség abból adódik, hogy BELUSZKY P. a későbbi felosztásban már nem szerepelteti az ún. „köztes zónát.” A „köztes zóna” három alkotórészét – 1. Északkelet-Felvidék 2. A „szűkebb értelemben vett” Erdély 3. Krassó-Szörény vármegye – más országrészhez sorolta be. Az Északkelet-Felvidékből Északkelet-Magyarország, a „szűkebb értelemben vett Erdélyből” Erdély lett, amelyhez hozzácsatolta Krassó-Szörény vármegyét is.

Mint a fentiekből látható, egymást követő publikációiban BELUSZKY P. fogalomhasználata folyamatosan változik, hol modernizációs zónáról, hol régióról, hol országrészről beszél. Ráadásul ezek a tércategóriák tartalmilag nem teljesen fedik egymást. Munkásságával kapcsolatban egy dolgot azonban hangsúlyoznunk kell. Valamennyi általunk ismertett elképzelés közül szakmailag az övéi a legmegalapozottabbak, hiszen rendkívül részletes, alapos szempontrendszert dolgozott ki és hatalmas matematikai apparátust használt a térszerkezet feltárása érdekében.

A különféle térfelosztási kísérletek áttekintésének befejezésekképpen arra kell felhívni a figyelmet, hogy újabban egy-egy gazdasági ág elemzése alapján is születnek régióbeosztások. NAGY M. faktor- és klaszterelemzés segítségével feltárta a dualista Magyarország mezőgazdaságának regionális szerkezetét (11. ábra), ennek során 7 nagy agrárregiót, ezeken belül 20 alrégiót különített el (NAGY M. 2003).

11. ábra A dualista Magyarország agrárregiói (NAGY M. 2003)
Figure 11 Agricultural regions of dualist Hungary (NAGY, M. 2003)

Érdemes összevetni a NAGY M. által felrajzolt hét agrárregiót FODOR F. 1924. évi felosztásával (3. ábra). Látható, hogy a két szerző felosztása jelentős mértékben egyezik. Ezen a ponton kell visszautalnunk tanulmányunk „Bevezetés és módszertani megjegyzések” című részében már kifejtett gondolatra, jelesül arra, hogy módszertani szempontból kétségeket vethet fel, hogy eltérő szakmai alapon és eltérő célból készült táj-, régió- és egyéb felosztásokat vessünk össze. Úgy véljük, hogy NAGY M. 2003 és Fodor F. felosztási kísérletének egybecsengése legalább részlegesen alátámasztja az összevetések szakmai indokoltságát.

Kísérlet az eddigi régió-felosztások összehangolására

Az eddigi felosztások összegzése

Mint e tanulmány első részében láthattuk, az elmúlt 130 évben számos kísérlet történt a dualista Magyarország térszerkezetének meghatározására. E helyen arra teszünk kísérletet, hogy ezeket közös nevezőre hozzuk. Ennek érdekében az általunk legfontosabbnak ítélt hat felosztást közös táblázatban ábrázoltuk (4. táblázat).

A kutatás során több kollégával – NAGY M., CSÜLLÖG G. – személyesen is konzultáltam a táblázat egyes elemeiről. NAGY M. javasolta, hogy az Országos Statisztikai Hivatal 8 régiós felosztása ne szerepeljen a táblázatban, mivel azt KELETI K. ténylegesen az adatgyűjtés és közlés megkönnyítésére, adminisztratív célból alakította ki. Ezzel szemben az összes többi felosztási kísérlet valamilyen gazdasági ágazati, vagy a teljes gazdaság mutatói szerinti vagy természetföldrajzi szempontok figyelembevételével elkészített pró-

4. táblázat – Table 4

Hat kísérlet a történelmi Magyarország táj- és régióbeosztására
Six attempts about of regions of historical Hungary

Országos Statisztikai Hivatal 8 régiója (1880)	Fodor Ferenc 9 tája (1924)	Prinz Gyula 15 tája (1926)	Tóth József 9 régiós felosztása (1997)	Beluszky Pál 9 régiós felosztása (2008)	Süli-Zakar I. és Csüllög G. 6 régiós felosztása
–	–	<i>Közép-Dunatáj</i>	Központi Körzet	Budapest	–
Duna jobb partja	Kisalföld	Győri-medence	Kis-Alföld és Nyugat-Dunántúl	Kisalföld	Kisalföld
	Dunántúli dombvidék	Dél-Dunántúl és Muratáj	Közép- és Dél-Dunántúl	Dunántúl (de a Kisalföld nélkül)	–
Duna bal partja	Északnyugat-Felvidék	Magas-Felföld és Mátraerdő	Felvidék	Felföld (Felvidék)	Felvidék
Tisza jobb partja	Északkelet Felvidék	Havaserdő Felső-Tiszatáj	Ruténföld	Észak-Magyarország	–
Horvátország	Drávántúli vidék	Zágrábi-medence Muratáj	Horvátország	Horvát-Szlavónország	Horvátország
Erdély	Királyhágón túl	Biharerdő Erdélyi-m. Székelyerdő Erdély-Havas	Erdély	Erdély és Partium	Erdély
Duna-Tisza köze	Mátra-Bükk hegyvidék Alföld	<i>Közép-Dunatáj</i> Nagyróna Felső-Tiszatáj	Alföld	Nagyalföld	–
Tisza bal partja	Királyhágón innen	–	–	–	Tiszántúl
Tisza-Maros köze	–	Aldunatáj	Délvidék	Temesköz (Bánát)	<i>Délvidék</i>

Forrás: A szerző saját szerkesztése

bálkozás volt. Végül is a KELETI-féle felosztást bent hagytam a táblázatban, mondván, azénylegesen működő, létező felosztás volt és ezért érdemes az elmélettel összehasonlítani.

CSÜLLÖG G. arra mutatott rá, hogy a táblázatban szereplő felosztások összehasonlítása azért nehéz, mert például a nagytájak szerinti elkülönítés főleg természetföldrajzi azonosságokra (pl. Alföld) és összefüggésre (pl. Dunántúl) épít, kiegészítve – de megtartva a természeti alapot – a történeti azonossággal (pl. Erdély). Ilyen például a BULLA B. – MENDÖL T.-féle nagytáj-beosztás is. Csak két felvidéki régió, Erdély és a Dráva–Száva köze kapcsán lehet összefüggő, összekapcsolódó térről is beszélni, az Alföld és a Dunántúl esetében nem. Egy, a Dráva-síkján fekvő és egy Felső-Tisza-vidéki falunak is hasonló a természetföldrajzi környezete és ebből adódóan a gazdálkodása is, de soha nem jött létre közöttük semmilyen regionális (közigazgatási, gazdasági, etnikai stb.) térkapcsolat, nem volt közös központjuk. Ami közös bennük: egy természetföldrajzi nagytájhoz az Alföldhöz tartoznak. De ugyanígy nem mutatható ki térbeli kapcsolódás egy kisalföldi és egy baranyai település között sem, bár mindkettő a Dunántúlhoz tartozik.

A 4. táblázattal kapcsolatban itt kell megjegyezni, hogy amennyiben a benne foglalt hatféle beosztás egymásnak való megfeleltetése, pontosabban összehangolása nem lehetőséges, ezt a táblázatban az üresen hagyott kockák, illetve a *dőlt betűs* részek jelzik.

Tanulmányunk gondolatmenetét folytatva, arra vállalkozunk, hogy egyrészt bemutatjuk azokat a pontokat, ahol a különféle beosztások között egybeesés mutatható ki, másrészt azokat a vitás területeket, ahol nagyobb eltérések vannak a felosztások között.

A 4. táblázatban vizsgált hat felosztás között teljes vagy nagymértékű megfelelést az alábbi pontokban látunk:

a) Valamennyi felosztás *Erdélyt* a történelmi Magyarország önálló régiójaként kezeli, bár abban már eltérések vannak, hogy az egyes szerzők, hol húzzák meg az erdélyi régió határait. Ez attól függ – mint ezt később látni fogjuk –, hogy az adott szerző szerint létezik-e önálló Partium régió.

b) Valamennyi felosztás szerzője *Horvátországot* a történelmi Magyarország önálló régiójaként kezeli. Bár történészként itt fel kell arra hívni a figyelmet, hogy horvát és a magyar állam több évszázadon keresztül perszónálunióban élt egymással, ebből eleve következik a két terület elkülönülése. Azt is rögzítenünk kell, hogy a regionalisták és földrajzosok elképzelései között vannak eltérések a tekintetben, hogy Horvátország K-i irányban meddig terjed. BELUSZKY P. például pontosan azért használja a Horvát-Szlavónország megnevezést, hogy ezzel is kifejezze azon véleményét, hogy e régió ÉNy-i és Ny-i határa Bács-Bodrog, illetve Torontál vármegyénél húzódik. Ezzel szemben PRINZ GY. a Zágrábi-medence elnevezéssel kifejezetten szűkre veszi a horvát régió határait, viszont szerepeltet egy ún. Aldunatáj középtájt.

c) A *Felvidék* szintén önálló régióként szerepel valamennyi felosztásban, bár itt is jelentős eltérések vannak arra vonatkozóan, hogy ki, mit ért felvidéki régión, illetve, hogy ezt egy régiónak kell-e tekinteni vagy több kisebb régióra/tájra kell osztani.

d) A vizsgált hat felosztásból öt a *Kisalföldet* önálló régióként kezeli. A kivétel a KELETI KÁROLY-féle felosztás, ahol a Duna a dunántúli régió északi határa és ennek következtében ebben a felosztásban nincs önálló kisalföldi régió.

e) Ugyancsak öt felosztás egyetért abban, hogy a *Közép-Dunántúl és/vagy Dél-Dunántúl* régiót is le kell határolni. A kivétel a SÜLI-ZAKAR I. – CSÜLLÖG G.-féle felosztás, ami szerint a Dunántúl nem önálló régió.

f) A vizsgált hat felosztásból a későbbi *Kárpátalját* (GULYÁS L. 2009) – a dualista korszakra vonatkozóan helyesebb az Északkelet-Magyarország, Északkelet-Felvidék terminus technicus használata – önálló, bár nagyon fejletlen régióként kell meghatározni. A kivétel ismét a SÜLI-ZAKAR I. – CSÜLLÖG G.-féle felosztás, ami szerint a dualista korszakban Kárpátalja nem régió.

A fenti megállapításokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy van hat olyan régió – Erdély, Horvátország, Felvidék, Kisalföld, Közép- és Dél-Dunántúl, Északkelet-Magyarország (Kárpátalja) –, amelynek meglétében a különféle felosztások szerzői meg-egyeznek, bár az egyes régiók kiterjedését illetően vannak kisebb-nagyobb eltérések.

Itt jegyezzük meg, hogy a legtöbb eltérést a többi felosztástól a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpáros produkálta. Ez egyértelműen annak tudható be, hogy ez az a régiófelosztás, amely a legkevesebb régióval – hattal – számol.

Az összszegésből fakadó vitakérdések

Az egyezések bemutatása után vizsgáljuk meg a lényeges különbségeket. Nagymértékű eltéréseket a 4. táblázatban vizsgált hat felosztás között az alábbi pontokban látunk.

Első vitakérdés: Létezett-e a dualista korszakban a „Budapest régió”?

Három felosztásban – Országos Statisztikai Hivatal, FODOR FERENC és SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. – Budapest nem önálló régió. Az Országos Statisztikai Hivatal a Duna–Tisza közéhez, míg FODOR F. az Alföldhöz sorolja. Ráadásul a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpáros külön hangsúlyozza, hogy „Budapest semmilyen formában – környezetével együtt sem – nevezhető régiónak”. Ráadásul PRINZ GY. felosztásában Budapest a Közép-Dunatáj része, amely kiterjed a Duna–Tisza közére.

Valójában csak két felosztás – TÓTH J., illetve BELUSZKY P. – tekinti önálló régiónak Budapestet. Sőt TÓTH J. kifejezetten azt hangsúlyozza, hogy az ország első számú régiója Budapest, s földrajzi értelemben vett szívtérületnek (core area) nevezi.

Második vitakérdés: Mekkora az Alföld régió?

PRINZ GY. három tája – Közép-Dunatáj, Nagyróna, Felső-Tiszatáj – még többé-kevésbé megegyezik a BELUSZKY P.-féle Alfölddel, de ezeken kívül több az eltérés, mint a hasonlóság az egyes felosztások Alföld-fogalmi között.

TÓTH J. nem határozta meg pontosan, hogy mit ért Alföld régión. A SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpárosnál nincs is Alföld régió, ők ehelyett egy ún. Partium régiót szerepeltetnek. A kérdést tovább bonyolítja, hogy Partium régiót BELUSZKY P. is lehatárolt, de az ő Partium régiója nem esik egybe a SÜLI-ZAKAR – CSÜLLÖG-féle Partium régióval.

Mindezek alapján leszögezhetjük, hogy az Alföld régió lehatárolásának egyik kulcskérdése, hogy hol húzódnak annak K-i határai. A kérdést másképpen feltéve: Létezett-e Partium régió? Ha létezett, mekkora kiterjedésű volt? Ha nem létezett – például TÓTH J. szerint nem létezett –, akkor hol húzódik a határ Erdély és az Alföld között?

Az Alföld régió lehatárolásának másik kulcskérdése, hogy hol húzódik a régió D-i és DK-i határa (l. alább).

Harmadik vitakérdés: Mekkora a „Délvidéki régió”?

A vizsgált hat felosztás között egyedül FODOR F.-nél nem láthatunk „déli régiót,” nála az Alföld a történelmi Magyarország D-i határáig ér. A másik öt felosztás feltüntet valamiféle „déli régiót” – Aldunatáj (PRINZ GY.), Délvidék (TÓTH J.), Délvidék (SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G.) Temesköz/Bánát (BELUSZKY P.) –, de a térképeket tanulmányozva rögtön rögzíthetjük, hogy az egyes szerzők mást és mást értenek e régión. PRINZ Aldunatájának kiterjedtsége jelentősen eltér BELUSZKY P. Temesközétől. Mint ahogy a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G.-féle Délvidék kiterjedtsége – Pécs és Eszék városa náluk regionális gyűjtőközpont – is erősen különbözik BELUSZKY P. Temesközétől, amely Torontál vármegye Ny-i

határainál véget ér. A kétféle felosztás mindössze abban egyezik meg, hogy Temesvárt tekintik régióközpontnak.

A fenti megállapításokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a történelmi Magyarország „középső részének” – Budapest, Alföld, Délvidék/Temesköz – regionális beosztása erősen vitatott, és nem létezik szakmai konszenzus, mint ahogy a dualista régiók keletkezéséről sem. FRISNYÁK S. (1996) szerint már a feudális korszakban is beszélhetünk régiókról, amelyek megegyeznek a BULLA B.–MENDÖL T.-féle felosztás nagytájaival. Ő ezekből a feudális régiókból származtatja a dualista régiókat. Hasonló álláspontot foglal el a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpáros. Ezen belül CSÜLLÖG G. (1997, 2007, 2008, 2010) külön hangsúlyozza a történelmi előzményeket, azaz az ún. áramlási terek hatásait.

A fentebb említett szerzőkkel szemben TÓTH J. (1997) kiemelte, hogy a gazdasági szerveződésű régiók csak a 19. század végén születtek meg Magyarországon és a korábbi regionalizációs kísérletek, illetve regionalizmusok nem tekinthetők ezek előzményének, azaz tagadja azt az elképzelést, hogy a feudális régiók alakultak volna át dualista régiókká.

Néhány gondolat a potenciális régióközpontokról

Axióma, hogy régió nem létezik régióközpont nélkül. A potenciális régióközpontok körének meghatározásához felhasználjuk a fentebbiekben bemutatott régiófelosztásokat, BELUSZKY P. (1999) városhierarchiára vonatkozó kutatási eredményeit. E városhierarchia az 1900-as évre vonatkozóan 245 várost sorol be hat szintre, az alábbi módon: I. szint: Budapest egymagában, II. szint: 10 regionális centrum, III. szint: 16 fejlett megyeszékhely, IV. szint: 37 megyeszékhely szintű város, V. szint: 88 középváros, VI. szint: 93 kisváros. Mindezek alapján rajzoltuk meg a 12. ábrát.

Mint erről leolvasható, a 19. század végén, illetve a 20. század elején a dualista Magyarországon az alábbi tizenegy potenciális régióközpontot lehet kijelölni: Zágráb, Pécs, Pozsony, Budapest, Kassa, Debrecen, Nagybárad, Kolozsvár, Szeged, Arad, Temesvár.

12. ábra Potenciális régióközpontok 1900-ban. A szerző saját szerkesztése BELUSZKY P. (1999) 155. old. alapján
Figure 12 Potential regional centres in 1900 (by author based on BELUSZKY, P. 1999., p. 155.)

Ki kell emelnünk, hogy az ezekhez tartozó régiók pontos területét egyelőre még nem tudjuk körülhatárolni (GULYÁS L. 2005a, b, 2012). Amit nemcsak a szakmai konszenzus hiánya indokol, hanem az a tény is, hogy maguk a régióközpontok – sőt, nemcsak azok, hanem a kisebb városok is (GULYÁS L. 2010; KÓKAI S. 1999) – vetélkedtek egymással a különféle, ún. városi funkciókért, illetve arra törekedtek, hogy ezeket minél nagyobb területre terjesszék ki. A dualista korszakban a már meglévő városok között erős verseny indult meg, aminek során jelentékeny rangkülönbségek alakultak ki a városhálózaton belül (BELUSZKY P.–GYÓRI R. 2005). A rangsort a már meglévő városok súlya, gazdasági jelentősége, a helyi és helyzeti előnyök újraértékelése és a forgalmat lebonyolító vasúthálózat kiépülése alakította ki.

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy a dualista korszakban a régiók területe a változás állapotában volt – ezen azt értjük, hogy nem volt még végleges –, azaz a régió kiterjedtsége jelentős mértékben attól is függött, hogy az adott régióközpont a városi funkciókért folyó versenyben hogyan szerepelt.

A városok között kibontakozó verseny egyik legfontosabb aspektusát – a pénzügyi funkciók betöltéséért folyó versenyt – a dualista korszakra vonatkozóan GÁL, Z. (1997, 2000, 2005) dolgozta fel. Pénzügyi fejlettség alapján rangsorolt városainak – Budapest és az első 10 város – listája szinte teljesen egybeesik a potenciális régióközpontok 11 városával (5. táblázat). A táblázat első oszlopa esetében – pénzügyi vagyon alapján felállított rangsor – a különbség annyi, hogy Nagyszeben nem szerepel a régióközpontok listáján, illetve Pécs nincs az első 10 között (GÁL, Z. 2010).

5. táblázat – Table 5

A városi funkciójú települések rangsora (Budapest és az első 10 város),
a pénzügyi vagyon és betétállománya alapján 1909-ben
Ranking of cities (Budapest and first 10 cities) based on asset stocks
and bank deposit stocks of banks at 1909

Városrangsor a pénzügyi vagyonok alapján	millió korona	Városrangsor a pénzügyi vagyonok és betétállománya alapján	millió korona
Budapest	5 262,0	Budapest	1 175,0
1. Zágráb	296,0	1. Zágráb	117,6
2. Nagyszeben	217,5	2. Arad	77,7
3. Arad	131,0	3. Pozsony	70,4
4. Temesvár	126,0	4. Temesvár	56,0
5. Debrecen	111,0	5. Nagyvárad	50,5
6. Pozsony	86,5	6. Nagyszeben	46,3
7. Nagyvárad	83,9	7. Debrecen	42,8
8. Szeged	70,5	8. Szeged	40,7
9. Szabadka	67,7	9. Miskolc	38,6
10. Fiume	61,5	10. Kolozsvár	35,2

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Összefoglalás

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy napjainkban nincs szakmai konszenzus a dualista Magyarország regionális térszerkezetét illetően. A kérdésben több tudományterület

képviselői foglaltak állást (történeti és politikai földrajzzal foglalkozó geográfusok, történészek, regionalisták), akik eddig nem tudtak megállapodni a régiók száma és kiterjedése tekintetében. A régióhatárolás-vita jelen állapotában ott tart, hogy sikerült meghatározni dualista korszak potenciális régióközpontjainak körét. Még számos vitának kell lezajlania ahhoz, hogy a régióközpontokhoz szakmai konszenzussal pontosan körülhatárolt területeket is hozzárendelhesünk.

GULYÁS LÁSZLÓ

SZTE-MK Ökonómia és Vidékfejlesztési Intézet
gulyas1@t-online.hu

IRODALOM

- BALLAGI K.–KIRÁLY P. 1877: A Magyar birodalom leírása, különös tekintettel az 1876. évi XXXII. Törvényre. Athenaeum, Budapest.
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános rész. – Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY P. 2000: Egy fél siker hat stációja, avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon. – In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): Alföld és Nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. MTA Földtudományok Kutató Központ, Budapest.
- BELUSZKY P. (szerk.) 2005: Magyarország történeti földrajza, I. – Dialóg-Campus, Pécs–Budapest.
- BELUSZKY P. (szerk.) 2008: Magyarország történeti földrajza, II. Dialóg-Campus, Pécs–Budapest.
- BELUSZKY P.–GYÓRI R. 2005: Magyar városhálózat a 20. század elején. – Dialóg-Campus, Budapest.
- BULLA B.–MENDŐL T. 1947: A Kárpát-medence földrajza. – Egyetemi Nyomda, Budapest.
- CSÜLLÖG G. 1997: Szempontok és módszerek történeti tájak és régiók Kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. – In: FÜLEKY GY. (szerk.): A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében. – Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSzKI, Gödöllő. pp. 291–296.
- CSÜLLÖG G. 2007: A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. – Studia Geographica, 18. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója, Debrecen.
- CSÜLLÖG G. 2008: Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. – In: REMÉNYI P.–SZEBÉNYI A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. Pécs. pp. 334–341.
- CSÜLLÖG G. 2010: A Bánság változó szerepe Magyarország történeti térszerkezetében. – Közép-Európa Közlemények, 2010/2. pp. 17–28.
- FODOR F. 1924: Magyarország gazdaságföldrajza. – Pátria, Budapest.
- FRISNYÁK S. (szerk.) 1996: A Kárpát-medence történeti földrajza. – Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza.
- FRISNYÁK S. (szerk.) 2000: Az Alföld történeti földrajza. – Nyíregyházi Főiskola. Földrajz Tanszék. Nyíregyháza.
- GÁL Z. 1997: A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben – In: NÉMETH Zs.–SASFI Cs. (szerk.): Kőfállal, sárpalánkkal... – Várostörténeti tanulmányok. Csokonai Kiadó, Debrecen. pp. 50–69.
- GÁL Z. 2000: A pénzintézetek szerepe az alföldi városok modernizációjában. – In: FRISNYÁK S. (szerk.) 2000: Az Alföld történeti földrajza. – Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. pp. 321–343.
- GÁL, Z. 2005: The „golden age of the local-regional banking”: the spatial structure of the Hungarian banking system at the turn of the 19/20th century. European Association for Banking and Financial History Bulletin, 2. pp. 19–30.
- GÁL, Z. 2010: The Golden Age of Local Banking – The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century. Gondolat Kiadó, Budapest.
- GULYÁS L. 2005a: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. – Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest.
- GULYÁS L. 2005b: A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. – A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve, Pécs. pp. 17–25.
- GULYÁS L. 2007: Vajdaság: Történeti áttekintés. – In: NAGY I. (szerk.) (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói, 7. Dialóg-Campus, Pécs–Budapest, 2. pp. 76–77.
- GULYÁS L. 2009: Kárpátalja történetének főbb vonásai 1918 előtt. – In: BARANYI B. (szerk.): Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói, 11. Dialóg-Campus, Budapest–Pécs. pp. 65–75.
- GULYÁS L. 2010: A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged – ipara a dualista korszakban. – Közép-Európai Közlemények 2. 9. pp. 38–45.

- GULYÁS L. 2012: Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon, 1690–1914. – Kárpátia Stúdió, Budapest.
- HAJDÚ Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza. – Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- HUNFALVY J. 1863: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása, I. kötet. – Magyar Tudományos Akadémia, Pest.
- KÁDÁR L. 1941: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. – Országos Táj- és Néprajzkutató Intézet, Budapest.
- KEMÉNY GY. 1917: Magyarország mezőgazdasága. Földrajzi Közlemények 45. 1. füzet. pp. 8–57.; 4. füzet. pp. 146–204.
- KOCSIS K. 2001: A Kárpát-medence tájfelosztásának eddigi főbb hazai kísérletei. – In: KUPA L. (szerk.) 2007: Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában. B and D Stúdió, Pécs. pp. 22–28.
- KÓKAI S. 1999: Az Alföld vonzásközpontjai és körzetei a XIX. század közepén. – Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. Nyíregyháza.
- KÓKAI S. 2010: A Bánság, mint a történelmi Magyarország sajátos régiója különböző szemléletek tükrében. – Közép-Európai Közlemények, 2010/2. szám. pp. 7–16.
- NAGY M. 2003: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. – Doktori mestermunkák. Osiris–Gondolat, Budapest.
- NAGY M. 2005: Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején. – In. BELUSZKY P. (szerk.): Magyarország történeti földrajza, I. Dialóg–Campus, Pécs–Szeged.
- PRINZ GY. 1926: Magyarország földrajza. – Budapest.
- PRINZ GY.–CHOLNOKY J.–TELEKI P. 1938: Magyar földrajz, I–III. – Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.
- SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. 2003: A terület- és településfejlesztés Magyarország ezeréves történelmében. – In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.) 2003: A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg–Campus, Budapest–Pécs. pp. 15–46.
- SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. 2010: A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. – In: SÜLI-ZAKAR I. 2010: A terület- és településfejlesztés alapjai, II. Dialóg–Campus, Budapest–Pécs. pp. 37–72.
- TÓTH J. 1997: Régiók a Kárpát-medencében. – In: PAP N.–TÓTH J. (szerk.): Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press, Pécs.